

ავთანდილ თორდია

/შოთა მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი/

მექურჭლეთ-უხუცესთა ქრონოლოგიური რიგი და შოთა მექურჭლეთუხუცესის ვინაობის საკითხი

საქართველოს სამეფო კარზე არსებულ სავაზიროს მნიშვნელოვან თანამდებობებს შორის (XII- XIII ს.ს.) ქართველ მეცნიერთა შრომებში განსაკუთრებული ყურადღების საგანი გახდა მექურჭლეთ-უხუცესის სახელო, რადგან ეს დაკავშირებულია ქართველი ერის უდიდესი შემოქმედის, “ვეფხისტყაოსნის” ავტორის სახელთან. ამ საკითხზე მრავალი მონოგრაფია, წერილი თუ სტატია დაიწერა. დღემდე დაუდგენელია: 1. მექურჭლეთ-უხუცესთა ქრონოლოგიური რიგი, 2. ამ სახელოს მატარებელ პირთა წარმომავლობა, საგვარეო კუთვნილება, 3. მათ შორის, ჯვრის მონასტრის აღაპების “შოთა მექურჭლეთუხუცესის” (1: 75, 108, 109) ადგილი და როლი ქართულ სამოხელეო წყობილებაში და ბოლოს, 4. მისი მიმართება “ვეფხისტყაოსნის” ავტორთან. პრობლემასთან დაკავშირებით უამრავი ურთიერთგამომრიცხავი შეხედულება და მოსაზრება არსებობს, რაც, რასაკვირველია, არაერთ კითხვას აჩენს. ჩვენ ქვემოთ შევეცდებით ნაწილობრივ მაინც ვუპასუხოთ ამ კითხვებს.

სანამ უშუალოდ ქრონოლოგიის საკითხს შევეხებით, საჭიროდ მიგვაჩნია აღვნიშნოთ მექურჭლეთ-უხუცესის ხელის ფუნქცია-უფლებამოსილება და განსაგებელი. “ხელმწიფის კარის გარიგებაში” ნათქვამია, “მექურჭლეთუხუცესი” ძველი ვეზირი არის საპატიო~ (2: 31). ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ მხოლოდ ისაა “ძველი ვაზირი”, მასთან ერთად უცილობლად იგულისხმებიან მწიგნობართ-უხუცესი-ჰყონდიდელი, მანდატურთ-უხუცესი და ამირსპასალარი. ეს კარგად ჩანს იმავე წყაროდან, სადაც აღნიშნულია:

“ჰყონდიდელი მამა არის მეფისა, ათაბაგი ახალია” და “მსახურთუხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს (რუსუდან მეფეში თამარის მამიდა იგულისხმება) (8: 144-152) შეუყვანია სავაზიროსა” (იქვე). გამომდინარე აქედან, “ძველში” იგულისხმება პირველი ოთხი (მწიგნობართ-უხუცესი-ჰყონდიდელი, მანდატურთ-უხუცესი და ამირსპასალარი, მექურჭლეთ-უხუცესი), ხოლო “ახალში” მსახურთუხუცესი და ათაბაგი. მკვლევართა დიდი ნაწილი თვლის, რომ მექურჭლეთ-უხუცესის ხელი დღევანდელ ფინანსთა მინისტრს შეესაბამებოდა (3: 358). მექურჭლეთ-უხუცესთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებები გამოთქვას ივ. ჯავახიშვილმა (4: 302-311), შ. მესხიამ (5: 110-148), მ. ბერძნიშვილმა (3: 349-368), გ. ოთხმეხურმა (6: 49-63 და 58-59), ჯ. სტეფნაძემ (7: 172-173), ილ. ანთელავამ (8: 138-142 და 9: 193-201), ივ. სურგულაძემ (12: 131-132)... არსებულ წერილობით წყაროთა და ლიტერატურულ მონაცემთა გათვალისწინებით, მექურჭლეთ-

უხუცესის ფუნქციებზე ილ. ანთელავა წერს: “რომ მეჭურჭლეთ-უხუცესი არ ყოფილა სახელმწიფოს ფინანსთა მინისტრი, რადგან არ არსებულა ცალკე სახელმწიფო და ცალკე სამეფო ხაზინა.... მეჭურჭლეთ-უხუცესს ექვემდებარებოდა “საჭურჭლე“, სალაროში მოთავსებული “შეკრული განძეულობა“, “საღვინეში“ დაცული ძვირფასი ჭურჭელი, სამეფო ქალაქების ადმინისტრაცია, უეჭველად უნდა დავასკვნათ, რომ მეჭურჭლეთ-უხუცესი სამეფო სახლის მოხელე იყო და სახელმწიფო, საჯარო საწყისის მატარებელი მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მეფე იდგა საჯარო ხელისუფლების სათავეში“ (8: 138-139).

პირველი მეჭურჭლეთ-უხუცესი, რომელიც წყაროში ფიქსირდება, არის ივანე ვარდანისძე. მესტიის თემის სოფ. ლანჩვალის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაცულ წმ. გიორგის ხატის წარწერაში ვკითხულობთ: “მე ივანე ვარდანის ძემან, სუანთა ერისთავმან, მეჭურჭლეთ-უხუცესმან მოვჭედე.... და მივანდვე თავი ჩემი ამით ხატითა ღმერთს დიდი სუანეთისათვის“ (10: 33-34 და 11: 27-28). ამავე პიროვნებას ეკუთვნის რამდენიმე წლის შემდეგ გაკეთებული წარწერა ლეჩხუმის სოფ. ლაბეჭინას ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში დაცულ წმ. გიორგის ხატზე: “მე ივანე ვარდანის ძემან, სუანთა ერისთავმან, მეჭურჭლეთ-უხუცესმან და პროტოსატორმან მოვჭედე ხატი ესე... “ (იქვე: 31-32 და იქვე: 25-26). მკვლევართა მიერ წარწერები სხვადასხვანაირად არის დათარიღებული XI-XII სს-ის ფარგლებში. ყველაზე მისაღები და დასაბუთებული დათარიღება ეკუთვნის შ. მესხიას (5: 83-84 და 126-127), რომელმაც წარწერები XI-XII სს-თა მიჯნით დაათარიღა. მას დაეთანხმნენ ს. მარგიანი და მ. ბახტაძე (13: 209-210 და 14: 218). მართალია, ჩვენც ვფიქრობთ, ივანე ვარდანისძე სვანთა ერისთავი ამ დროის მოღვაწე უნდა იყოს, მაგრამ მეჭურჭლეთ-უხუცესი გვაფიქრებინებს, წარწერები უნდა დავუკავშიროთ დავით აღმაშენებლის რეფორმებს, ისინი ზოგადად 1105-1125 წლებს შორის უნდა დათარიღდეს.

ივანე ვარდანისძის შემდეგ თუ ვინ იყო მეჭურჭლეთ-უხუცესი, ან როდის დაკარგეს სვანთა ერისთავებმა ეს თანამდებობა, არ ჩანს. სამწუხაროდ, საერთოდ მეჭურჭლეთ-უხუცესის ხსენებაც არ არის ცნობილ წყაროებში 1178 წლამდე. თუმცა, შ. მესხია, ვახუშტის იმ ცნობაზე დაყრდნობით, სადაც წერია, “რომ დიმიტრიმ (დემნა უფლისწული - ა.თ.) კვალად წარავლინა მეჭურჭლეთ-უხუცესი და სპანი შეკრიბნა ჰერ-კახნი, ლეკნი და კავკასიანი“ (15: 170), სათანადო მსჯელობის შემდეგ წერს: “თუ ამ შემთხვევაში სამეფოს მეჭურჭლეთ-უხუცესი ივარაუდება, იგი ჰერეთის იმდროინდელი ერისთავი ივანე (ვარდანის ძე - ა.თ.) კოლონკელისძე უნდა იყოს~ (5: 126). ე. ი. 1178 წლამდე შესაძლებელია მეჭურჭლეთ-უხუცესი იყო ივანე კოლონკელისძე, ხოლო დემნას აჯანყებაში მონაწილე დიდმოხელეთა ადგილზე გიორგი მესამემ ახალი პირები დანიშნა, მათ შორის - მეჭურჭლეთ-უხუცესად ყუთლუ-არსლანი (16: 25). თამარის გამეფების მეორე წელს მისი კარიერა ე.წ. “ყუთლუ-არსლანის დასის“ გამოსვლას შეეწირა, რადგან მან “ითხოვა კარავი

დადგმად ველსა ისანისასა“ (იქვე: 31), სადაც ჩატარდებოდა “დასის“ სხდომა. სხვადასხვა სახელმწიფო საკითხებზე მიიღებდნენ გადაწყვეტილებას. მეფეს მხოლოდ მისი აღსრულების უფლება დარჩებოდა. გამომდინარე აქედან, თამარმა მომხრეთა თანადგომით მიიღო გადაწყვეტილება და შეიპყრო ყუთლუ არსლან მეჭურჭლეთ-უხუცესი (იქვე). უნდა აღვნიშნოთ, ყუთლუ-არსლანის დასის ბუნებასა და მის წარმომავლობაზე და საგვარეულო კუთვნილებაზე სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს. ერთი ეკუთვნის ივ. ჯავახიშვილს, რომლის აზრით, ეს იყო საქალაქო წრეების წარმომადგენლების, დიდვაჭართა და მსხვილი ფინანსური წრეების გამოსვლა. თვით ყუთლუ-არსლანიც ამ “უგვართა“ წრეს ეკუთვნოდა (4: 302-311, აგრეთვე 8: 139-140, შენიშვნა 640 და 9: 178). მეორე თვალსაზრისი ეკუთვნის ნ. ბერძენიშვილს, რომელიც ყუთლუ-არსლანსა და მის დასელებს თვლის დიდგვაროვანთა რეაქციული წრის წარმომადგენლებად (17: 176-179, აგრეთვე 8: 139-142, შენიშვნა 641 და 9: 179-207). ყუთლუს მონაცვლედ თამარმა სხვა დანიშნა და “უბოძა მეჭურჭლეთ-უხუცესობა დიდსა და გუარიანსა კაცსა კახაბერს ვარდანის ძესა“ (16: 33). ეს მოხდა 1185 წელს. იმავე წელს თუ არა, მომდევნო წლის დასაწყისში ის შეუცვლია აბულასან იოზის ძეს, რომლის შესახებ გვამცნობს წებელდის თემის სოფ. პოლტავსკოეში (დღევანდელი აჭანდარა) ეკლესიის ნანგრევებში აღმოჩენილი ანდრია პირველწოდებულის ხატის ფრაგმენტებზე დაცული წარწერა: “ქ. ყოვლად წმინდაო მოციქულო ქრისტე ღვთისაო ანდრია, შეიწირე მცირედი ეს მსახურებაი ჩემგან, ერისთავთ-ერისთავისა და მეჭურჭლეთ-უხუცესისა აბულასანისა იოზის ძისა“ (18: 88). აბულასანის მეჭურჭლეთ-უხუცესუხუცესობა განისაზღვრება თამარის პირველი ქმრის იური ბოგოლუბსკის, ე.წ. “გიორგი რუსის“ “მეფე-ქმრად“ ყოფნის წლებით (1185-1187 წწ.), რუსი ხომ მისი მეცადინეობით ჩამოუყვანიათ თამარის საქმროდ, “შვილი ხელმწიფისა ანდრია დიდისა“ (16: 36). აბულასანი “ისტორიანისა და აზმანის“ ცნობით და ლურჯი მონასტრის წარწერის მიხედვით ყოფილა “ამირა ქართლისა და ტფილისისა... “ “ქართლისა ამირთამირა, რუსთავისა და შვიდთა მთიულთა პატრონი“ (16: 36 და 19: 96-97). აბულასანი და ყუთლუ-არსლანი მიაჩნდათ ტფილელ მოქალაქეთა წრიდან დაწინაურებულად. სომეხი ისტორიკოსები (მათ შორის ს. ერემიანი) კი მას აიგივებდნენ “ტფილისის ამირაპეტ“ ამირქურდ არწრუნთან, რომელიც სწორედ აბულასანამდე იყო ტფილისის ქალაქის თავი. სათანადო მტკიცებით დღეს ორივე მოსაზრება უარყოფილია, როგორც მისი “უგვარობა“, ისე სომხობა. დღესდღეობით დამტკიცებულია, რომ ის დასავლეთ საქართველოს დიდ ფეოდალთა წრიდან იყო, კერძოდ, მარუშიან-მარშანიათა საგვარეულოდან (18: 83-106). როგორი იყო აბულასანის ბოლო, წყაროებით არ ჩანს. ჩვენი და სხვადასხვა მკვლევართა, მათ შორის შ. მესხიას, თვალსაზრისით, “მეჭურჭლეთ-უხუცესობა მას გიორგი რუსის პირველად განდევნისთანავე დაატოვებინეს და გათავისუფლებულ ადგილზე კი მაშინვე დანიშნეს ახალი ხელისუფალი“ (5: 138 და 6: 58-59). უნდა

ვიფიქროთ, აბულასანი გიორგი რუსის განდევნის დროს გარდაცვლილი იყო. ამას გვაფიქრებინებს მისი შვილის, გუზან აბულასანის ძის მდგომარეობა, აბულასანის გარდაცვალებიდან (1187 წ.) ე.წ. ამბოხებამდე (1189-1190), რომელიც იყო “პატრონი კლარჯეთისა და შავშეთისა” და “რომელი ძველთა მეფეთა ტაოელ დიდებულთა ადგილსა ზედა შეეწყალა პატრონსა” (16:49) იგი პირველი “მიერთო~ გიორგი რუსს და ბოლომდე იბრძოდა მანამ, სანამ დაატყვევებდნენ - “თვალმრუმე ოდეს ყვეს” (16: 81 აგრეთვე 18: 94-95, 20: 15, 21: 368, 7: 113 და 22: 136). აბულასანი რომ დაესაჯათ გიორგი რუსის პირველი გაძევების დროს, უეჭველია, გუზანსაც (გუძანი, გუძა) დასჯიდნენ, როგორც მის ძეს, რაც არ მოხდა, ე.ი. რადგან აბულასანი არ ჩანს ამბოხის დროს, ის გარდაცვლილია.

ვინ შეცვალა აბულასანი მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამდებობაზე წყაროებში ცნობა არ არის, თვალსაზრისი კი არაერთია. აქედან უმრავლესობა საბუთიანად უარყოფილი, ნაწილი -დაუსაბუთებელი, ერთისთვის ერთია მისაღები, მეორისთვის - მეორე და ა. შ. ე.ი. მეჭურჭლეთ-უხუცესის ქრონოლოგიურ რიგში ყველაზე რთული გადასაჭრელი, სადავო და საკამათო აბულასანის მომდევნო მეჭურჭლეთ-უხუცესის ვინაობაა. პ. ინგოროყვას მოსაზრება, რომ აბულასანის შემდეგ, ჰერეთის ერისთავები, ასათ და გრიგოლ გრიგოლისძეები ფლობდნენ ამ სახელოს, სავსებით მართებულად უარყოფილია ქართულ ისტორიოგრაფიაში (23: 662 და 24: 325-331. 25:143-148. 5:141-143). აგრეთვე უსაფუძვლოა ლ. მუსხელიშვილის ოცნებას მეჭურჭლეთ-უხუცესობა 926:66 და იქვე შენიშვნა). არა თუ აბულასანის შემდეგ, არამედ ის საერთოდ არ ყოფილა მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ასევე ს. კაკაბაძის მოსაზრებები აბულასანის, კახაბერ ვარდანისძის, შალვა თორელის, ივანე ჯაყელის მეჭურჭლეთ-უხუცესობის ქრონოლოგიაზე, რომელმაც რამდენჯერმე შეიცვალა პოზიცია 927: 8VI და 28:124- 125-126.131) . უარსაყოფია ასევე ნ. შოშიაშვილის თვალსაზრისი 1191-1220 წწ. შალვა თორელ-ახალციხელი, 1205-1220 წწ. შოთა, 1220 წლიდან ყვარყვარე-ივანე ჯაყელ-ციხისჯვარელი იყვნენ მეჭურჭლეთ-უხუცესები (25: 148). შემდგომში მან ოდნავ შეცვალა შოთას მეჭურჭლეთ-უხუცესობის წლები. ის სათანადო მსჯელობის შემდეგ წერს: “ამდენად თუ შოთა რუსთაველი თამარის თანამედროვე იყო და მეჭურჭლეთ-უხუცესობა ჰქონდა, ის სწორედ 1207-1220-21 წლებს შორის უნდა ვიგულისხმოთ ამ ხელის მფლობელად~ (29: 73-74). უნდა აღინიშნოს, ნ. შოშიაშვილის მიერ ჩამოთვლილი პირები [შალვა თორელ-ახალციხელი, შოთა, ივანე-ყვარყვარე ჯაყელ-ციხისჯვარელი] მართლაც იყვნენ მეჭურჭლეთ-უხუცესები, მაგრამ აბულასანის შემდეგ, მისი ქრონოლოგიით 1191 წელს რეალურად 1187 წ-ს, შალვა ამ ხელის მატარებელი ვერ გახდებოდა, რადგან შეუძლებელია ის მაშინ შესაფერისი ასაკის ყოფილიყო. მას მემატანე პირველად 1195 წ-ს ახსენებს შამქორის ბრძოლასთან დაკავშირებით, სადაც განსაკუთრებით გამოუჩენია თავი. მაშინ ის დაახლოებით 20 წლის ასაკისა იქნებოდა, რადგან 1225 წელს, 30 წლის შემდეგ გარნისის ბრძოლის დროს შალვა და ივანე

თორელ-ახალციხელები წერილობით წყაროთა მონაცემებით შუახნის მამაკაცები იყვნენ. ე.ი. აბულასანის შემდეგ შალვას მეჭურჭლეთ-უხუცესობა გამოირიცხება, ამაში თვითონ ნ. შოშიაშვილიც “მთლად“ არ ყოფილა დარწმუნებული (29: 74 შენიშვნა 34). ნ. შოშიაშვილის შემდეგ ეს საკითხი საფუძვლიანად განიხილა შ. მესხიამ, თუმცა, სამწუხაროდ, არასწორ დასკვნებამდე მივიდა - “ამრიგად, მკვლევართა მიერ მეჭურჭლეთ-უხუცესის პოსტზე აბულასანის შემცვლელად მიჩნეულ პირთა ოვსიყმას და შალვა თორელის მეჭურჭლეთ-უხუცესობა წყაროებით არ დასტურდება (5:144). რაც შეეხება შოთას მეჭურჭლეთ-უხუცესობას, ის იყენებს პავლე ინგოროყვას თვალსაზრისს - “შოთას ამ თანამდებობაზე ყოფნა შეიძლება მხოლოდ 1245 წლის შემდეგ ვივარაუდოთ“ (32:106) და ასკვნის - “როგორც ირკვევა, ჯვრის მონასტრის აღაპების “შოთა მეჭურჭლეთ-უხუცესი“ არ უნდა იყოს თამარის მეფობის დროინდელი (1184-1213) მეჭურჭლეთ-უხუცესი“... “ამრიგად, აბულასანი მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამდებობაზე არ შეუცვლია, არც ოვსიყმას, არც შალვა თორელს და არც შოთას“ (5:145). მაშინ ვის გულისხმობს ის აბულასანის მომდევნო მეჭურჭლეთ-უხუცესად, ამისთვის საჭიროა თვალი მივადევნოთ მის მსჯელობას. ის წერს: “რომ თამარის ისტორიკოსების თხზულებებში, არც სხვა სახის წყაროებს აბულასანის გადაყენებაზე და მის შემდეგდროინდელ მეჭურჭლეთ-უხუცესზე პირდაპირი მითითება არ დაუცავთ. ერთადერთი უეჭველი ცნობა ამ მხრივ ეკუთვნის “ჟამთააღმწერელს“, რომელიც 1220-21 წლების ამბებთან დაკავშირებით ახსენებს ივანე-ყვარყვარე ჯაყელს მეჭურჭლეთ-უხუცესის პატივით“ (იქვე) და ასკვნის - “როგორც ჩანს, ამ დროს სამეფოს მეჭურჭლეთ-უხუცესი ყოფილა სამცხის სპასალარი ყვარყვარე“ (იქვე, 146). ყვარყვარეს მეჭურჭლეთ-უხუცესობას არავინ უარყოფს, მაგრამ მკვლევართა მიერ დათარიღება სხვადასხვა (პ. ინგოროყვა 1212 წლიდან, ს. კაკაბაძე 1224 წ-დან, ნ. შოშიაშვილი 1220-21 წლიდან). შ. მესხიას აზრით აბულასანის შემდეგ ივანე-ყვარყვარე ჯაყელი იყო მეჭურჭლეთ-უხუცესი (5: 147). ამას, ვფიქრობთ, ხელს უშლის ერთი მნიშვნელოვანი გარემოება. აბულასანი გიორგი რუსის ამბოხებამდე ორი თუ ერთი წლით ადრე ჩანს გარდაცვლილი (1187 წ.), ხოლო ყვარყვარეს დაწინაურება იწყება ამბოხის დამთავრების შემდეგ - 1189-1190 წლებში. თამარის ერთგულების გამო ის გადაყენებული დიდი ბოცო ჯაყელის ნაცვლად ხდება სამცხის სპასალარი, ერისთავთ-ერისთავი და მენაპირე. რაც მთავარია, იღებს ჯაყელობას. ბასილი ეზოსმოდვარი მასზე წერს: “ყვარყვარა სამცხის სპასალარი, ჯაყელი, კაცი დიდად გამარჯვებული და ერთგული მეფეთა“ (16: 129). მით უფრო ვიცით XIII ს-ის დასაწყისიდან მაინც შალვა თორელ-ახალციხელია მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ის ამ სახელოს ფლობდა ზაქარია მხარგრძელის გარდაცვალებამდე [1212]. ხოლო შემდეგ ის მანდატურთუხუცესი ხდება. (საკითხთან დაკავშირებით იხ. ჩვენი სტატია - “ისევ ლაშა-გიორგის ხელის (გუნია-ყალას წარწერის) შესახებ, იბეჭდება შოთა მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტის შრომების კრებულში # 9-10). აბულასანს და შალვა შორის თუ ვინ იყო

მეჭურჭლეთ-უხუცესი, ამაზე ქვემოთ ვისაუბრებთ. ახლა ისევ ივანე ყვარყვარე ჯაყელს მივუბრუნდეთ.

„ჟამთააღმწერელი“ წერს, რომ საგიმის ბრძოლაში, სადაც ლაშა დაიჭრა, მის გვერდით „მეჭურჭლეთ-უხუცესის ყუარყუარეს შვილი ბექაი მოიკლა ძლიერად ბრძოლილი“ (16: 165) ციტირებული სრულებით არ ადასტურებს, რომ მაინცდამაინც 1220-1221 წლიდან იყო ივანე-ყვარყვარე მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ამ შემთხვევაში XIV საუკუნის ავტორი მხოლოდ იმოწმებს, რომ ის იყო ამ თანამდებობაზე. მას ცხრაჯერ ახსენებს „ჟამთააღმწერელი“. აქედან მე-2, მე-3 და მე-5 ხსენებისას მეჭურჭლეთ-უხუცესად. პირველი ხსენება, რომელიც გიორგი-ლაშას მეფობის პირველ წლებს, კერძოდ, განძის განდგომას უკავშირდება. მეფის გვერდით „წინამბრძოლობდეს ძლიერად ყუარყუარე ჯაყელისა შვილი პირმშო“ (იქვე :153).

გამომდინარე ზემოთ მოტანილი ცნობიდან, ერთის თქმა შეიძლება: ყვარყვარეს შვილი საქართველოს მეფის თანამებრძოლი და დაახლოებული პირია. ის ირიბად ეხმიანება ლაშას მეფობის საწყის ეტაპზე ივანე-ყვარყვარეს გავაზირებას. ე. ი. ივანე-ყვარყვარე ჯაყელის მეჭურჭლეთ-უხუცესად დანიშვნა მოხდა 1212 წელს. ეს თარიღი აქვს პ. ინგოროყვასაც, თუმცა ის რეალურ მსჯელობა-კვლევას არ ემყარება.

დაუსაბუთებელი და გამოგონილია პ. ინგოროყვას მიერ 1245-1250 წლებში შოთა კუპრის (გრიგოლისძის) ჰერეთის ერისთავის მეჭურჭლეთ-უხუცესობა თან ეს მას ღრმად მოხუცს 79 წლის ასაკში (პ. ინგოროყვას მიხედვით შოთა 1166 წელს დაბადებულია) მიუღია, სხვადასხვა წყაროს მოხმობის შემდეგ შ. მესხია ასკვნის - „წარმოდგენილია 80 წელს მიღწეული შოთა რუსთველი მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამდებობაზე დაენიშნათ. მით უმეტეს, ის არაფერს ხელმოსაჭიდს არ ეყრდნობა, პირიქით, იმდროინდელი სახელმწიფოებრივი სამართლის მიხედვით ეს შეუძლებელი იყო. (5: 145, შენიშვნა 2). ჩვენ ჩვენი მხრივ აღვნიშნავთ 1245 წელს ე.წ. „უმეფობის ხანა“ საქართველოში, ე. ი. შოთას დამნიშნავი თანამდებობაზე არავინ იყო. მით უფრო ივანე-ყვარყვარე 1245 წლის შემდეგაც ცოცხალია, უკანასკნელად იხსენიება იმ დიდებულებს შორის, რომლებიც ყიასედინ სულტნისაგან დაბრუნებულ ულუ დავითს მიეგებნენ (16: 219) ეს დაახლოებით 1245-1247 წლებს შორის მოხდა. ნ. შოშიაშვილს კი ივანე-ყვარყვარე ჯაყელის შემდეგ მეჭურჭლეთ-უხუცესად მიაჩნია მამურჩა, რომლის ხელრთვა აქვს „დაწერილს არსენ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესისა მგელა აბულახტარის ძისადმი“ (30: 118-121). მართალია, საბუთი დათარიღებულია 1241-1242 წლებით, მაგრამ ოთხი კეფიდან III და IV მიკერებულია. ამაზე საბუთის ყველა გამომცემელი ერთხმად თანხმდება (იქვე: 118), ბოლო ხელრთვაზე წერია - „ქ. ამის ღმრთისა სწორთა ბრძანებისაი მოწამე ვარ მე მიწაი მამურჩაი მეჭურჭლეთ-უხუცესი“ (იქვე: 120) და ის დათარიღებულია 1247-1250 წლებით (იქვე: 118). ნ. შოშიაშვილი მამურჩას თვლის ჯაყელ-ციხისჯვარელთა საგვარეულოს წარმომადგენლად. ის წერს: „XIII საუკუნის 50-იან 60-იან წლებში „გამრეკელ თორელი და კახა თორელი მეჭურჭლეთ-უხუცესები არიან, მანამდე კი ეს ხელი ეპყრათ ჯაყელებს, ყვარყვარეს და მამურჩას, რომელიც ჩვენი აზრით, სახელის

მიხედვით ჯაყელია~ (29: 46), ლოგიკურია, რომ ჯაყელად მან იგულისხმა მამურჩა, მაგრამ ვინ არის ის? ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ ივანე-ყვარყვარეს მომდევნო სამცხის ერისთავი და სპასალარი სარგის ჯაყელია “კაცი მხნე და შემმართებელი, ხელოვანი ბრძოლათა შინა,” ჯერ კიდევ პაპის (ივანე-ყვარყვარეს) სიცოცხლეში (16: 193). სანამ უშუალოდ მამუჩას ვინაობაზე ვისაუბრებთ, ვფიქრობთ, საჭიროა აღინიშნოს, რომ ზემოთ ნახსენებ საბუთს მიკერებული III კეფის ხელმომწერები არიან: არსენის მომდევნო მწიგნობართუხუცესი-ჟყონდიდელი ბასილი (უჯარმელი), ავაგ ათაბაგი (ამირსპასალარი) და შანშე მანდატურთ-უხუცესი (30: 119-120). ამ სამიდან ავაგი ხელს ვერ მოაწერდა ყარაყორუმიდან დაბრუნებამდე, რაც 1247-1249 წლებ შორისაა საგულვებელი. ახლა ისევ მივუბრუნდეთ მამუჩა მეჭურჭლეთ-უხუცესის ვინაობის საკითხს, როგორც ვიცით, ყვარყვარე ციხისჯვარელ-ჯაყელს ჰყავდა ერთადერთი ძე ბექა, რომელიც საგიმის ბრძოლაში მოკლეს “ძლიერად ბრძოლილი“. მას, როგორც ცნობილია, დარჩა ორი ვაჟი ივანე და სარგისი. “ჟამთააღმწერელი“ ორივეს ახსენებს უმეფობის ხანაში (დაახლ. 1244-1245 წ.წ-ში). ერზინკის სულტნის ტაოზე თავდასხმასთან კავშირში, როცა “ერისთავმან სამცხისა, სპასალარმან ყუარყუარე წარავლინა მის წულნი თვისნი ივანე, რომელსა ეწოდა “პაპა“ და უმრწემესი მისი სარგის, ორნივე იყვნენ ძმანი ძლიერნი და მხნენი უმეტეს ყოველთა, წყობათა შინა უშიშნი და შემმართებელნი“ (16: 214). როგორც “ჟამთააღმწერლის ტექსტიდან ჩანს “პაპა იყო არა ივანე, არამედ უმცროსი სარგისი, რომელიც რამდენჯერმე იხსენიება ასე. მაგალითად, როცა ულო (ჰულაგუ) ყაენს წარუდგნენ დავით ლაშას ძე და სარგის ჯაყელი, მან ჰკითხა -”პაპა სარგის შენ ხარ?“, რამეთუ პაპას სარგისს უწოდეს თათარნი~ (16:248). ეს ზედმეტი სახელი მიემართებოდა უმცროს ძმას, ე.ი. სარგისს, რაც გაარკვია ილ. ანთელავამ (31: 65-66). აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ უფროს ივანეს ერქვა “მამურჩა“ (მამუჩა) ე.ი. ის იყო მამის (შდრ. მამუკა, მამია), ხოლო უმცროსი `პაპა~ ე.ი. პაპის. ივანე-ყვარყვარეს გარდაცვალების შემდეგ, 1247 წლის ახლოს სამცხის ერისთავი, სპასალარი და მეჭურჭლეთ-უხუცესი ხდება ივანე-მამუჩა. სამწუხაროდ, ჟამთააღმწერელი პაპის სიცოცხლეში ძმების ივანესა და სარგისის ერთად სხენების შემდეგ საერთოდ აღარ ახსენებს ივანეს (ეტყოზა, გარდაიცვალა), ხოლო სარგისზე წერს 15 წლის შემდეგ, XIII ს-ის 50-იან 60-იანი წლების დასაწყისში. დავით-ულუს აჯანყებასთან დაკავშირებით დავით ულუმ “მოუწოდა სარგის ჯაყელ-ციხისჯვარელსა, რომელსა აქუნდა პატივი სამცხისა სპასალარობისა და ეზრახა, რათა განუდგნენ ყაენს~ (16: 239).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მიღებულია რომ ივანე-ყვარყვარე ჯაყელის შემდგომ მოხდა თორელთა რესტავრაცია მეჭურჭლეთ-უხუცესის თანამდებობაზე. (გამრეკელ II და კახა III), XIII ს-ის 50-იან-60-იან წლებში, ხოლო იმავე საუკუნის 70-იან წლებში ეს სახელო ისევ ჯაყელ-ციხისჯვარელებს უბრუნდებათ, ჯერ სარგისი იხსენიება მეჭურჭლეთ-უხუცესად, შემდეგ ბექას მიიჩნევენ ამ ხელის მქონედ, (პ. ინგოროყვა,

შ, მესხია, ნ. შოშიაშვილი...) თუმცა ამ უკანასკნელის მეჭურჭლეთუხუცესობა წყაროებით არ დასტურდება. მსგავსი თვალსაზრისის საშუალებას იძლევა “ასწლოვანი მატიანე“, სადაც ჯერ კახა თორელია მეჭურჭლეთ-უხუცესად ნახსენები, აბალა-ყაენის წინააღმდეგ, თეგუდარის აჯანყების დროს -დაახლ. 1270 წ-ს - “განვიდეს ჯავახეთს (თეგუდარის მხედრები - ა.თ.) და მუნ დახუდა ჯოგი კახა თორელის, რომელსა აქუნდა პატივი მეჭურჭლეთ-უხუცესობისა“ (16: 265), ხოლო სამცხის “ხასინჯუდ“ გამოცხადების [1266] შემდეგ, დაახლ. 1275წ-ს იმავე თხზულებაში წერია: “ამათ ჟამსა შინა განდიდნა სამცხის სპასალარი და მეჭურჭლეთ-უხუცესი სარგის ჯაყელი და მისი ძე ბექა, რომელნი მთავრობდეს სამცხეს~ (16: 273). ამ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, უადგილო ადგილას ასახელებს სარგისს მეჭურჭლეთ-უხუცესად “ჟამთააღმწერელი“. ეს კარგად ჩანს მისივე ტექსტიდან, თუ 1270 წლისთვის კახა თორელია მეჭურჭლეთ-უხუცესი, ისმება კითხვა, დასახელებული თარიღიდან 1275 წლამდე, ვინ, როდის ან რატომ დანიშნა 1266 წლიდან აღმოსავლეთ საქართველოს მეფისგან (დავით ულუ) აბსოლუტურად დამოუკიდებელი, მისგან განმდგარი, უშუალოდ ჰულაგუიან ილხანებს დაქვემდებარებული სარგის ჯაყელი ვაზირის თანამდებობაზე? ეს გამოსარიცხია, მაგრამ არ ნიშნავს, რომ სარგისი საერთოდ არ ყოფილა მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ის იყო ამ ხელის მფლობელი. ეს იცის მატიანემ, თუმცა, არ იცის ის, რომ ეს იყო არა კახა თორელის, როგორც დამკვიდრებულია ჩვენს ისტორიოგრაფიაში, არამედ ივანე-მამურჩას შემდეგ - XIII ს-ის 50-იან წლებში. სხვა ცნობებიდან გამომდინარე, რაზეც ქვემოთ ვისაუბრებთ, უნდა ვივარაუდოთ, რომ დავით ულუმ სარგისს ჩამოართვა, ან თვითონ მან თქვა უარი ამ თანამდებობაზე. სანამ ამ საკითხზე ვიმსჯელებთ, უნდა შევხვით გამრეკელ-თორელის მეჭურჭლეთ-უხუცესობის საკითხსაც. ის ასე იხსენიება “დაწერილში მიქაელ ქართლის კათალიკოსისა ვაჩე გურამაისძისადმი~ (30: 114-115). საბუთი სხვადასხვანაირად იყო დათარიღებული, ბოლო გამოცემაში გაზიარებულია ს. კაკაბაძის II დათარიღება - 1241 წ., რომელიც თითქოს სწორი ჩანს, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო, უკანასკნელი VII კეფი, მიჩნეულია საბუთზე გვიან მიკერებულად (32: 119-120), სადაც აღნიშნულია: “ესე ვითა ქართლისა კათალიკოსსა დაუწერია ვაჩე გურამაისძისა და ღმრთისა სწორთა მათითა ხელითა დაუმტკიცებიათ, მე, გამრეკელი მეჭურჭლეთ-უხუცესიცა, მოწამე ვარ“ (30: 11). საინტერესოა გამრეკელის ხელჩართულობამდე ვისაც ხელი აქვს მოწერილი საბუთზე, ყველა დამამტკიცებელია და მოწმე, მათ შორის VII კეფში მწიგნობართ-უხუცესი წყონდიდელი ბასილი (იქვე: 116-117), ხოლო გამრეკელი - მხოლოდ “მოწამე“. აქედან გამომდინარე, გამრეკელის ხელრთვა მხოლოდ იმას გვიდასტურებს, რომ ის მეჭურჭლეთ-უხუცესი იყო. დროის განსასაზღვრად ის არ გამოდგება, თუმცა ხელმოწერა XIII ს-ის 50- იან წლების მეორე ნახევარს ვერ ჩაცდება და 1265 წელს ვერ აცდება. რაც შეეხება კახა თორელის მეჭურჭლეთ-უხუცესობას, გარდა “ასწლოვანი მატიანისა“, მას ამ ხელით ასახელებს - “დაწერილი კახა თორელისა რკონის ღვთისმშობლისადმი“ (30: 145-

160), საბუთი სხვადასხვა წყაროებით დათარიღებულია 1259-1260 წლებით (იქვე: 145), მაგრამ ხელთრთველებიდან გამომდინარე, ჩვენ ვფიქრობთ 1266-1268 წლებს შორის უნდა იყოს შედგენილი. ამას მაყარებს შემდეგი:

1. დავით ულუსთან ერთად საბუთს ხელს აწერს გიორგი უფლისწული, რომელიც 1268 წელს გარდაიცვალა, ხოლო 1259-1260 წლებში 8-9 წლის თუ იქნებოდა.
2. ხელს აწერს ავაგ-სარგისი, რომელიც 1262-1268 წლებში იყო ამირსპასალარი და მანდატურთუხუცესი.
3. ხელს არ აწერს მწიგნობართუხუცეს-ჰყოდიდელი ბასილი, რომელიც დავით ულუმ 1265 წელს სიკვდილით დასაჯა.
4. ხელს არ აწერს სარგის ჯაყელ-ციხისჯვარელი, სამცხის დამოუკიდებელი ხელისუფალი 1266 წლიდან, მანამდე ათაბაგი, ყოველ შემთხვევაში საბუთის ძველი დათარიღება: 1259-1260 წლები გამოირიცხება.

ყოველივე ზემოთქმულიდან შეიძლება ითქვას, რომ XIII საუკუნის 50-იან 70-იან წლებში მეჭურჭლეთ-უხუცესები იყვნენ შემდეგი თანმიმდევრობით: სარგის ჯაყელ-ციხისჯვარელი, გამრეკელ და კახა თორელები. ახლა ისევ მივუბრუნდეთ სარგის ჯაყელს. გასარკვევია, როდის და რატომ ჩამოართვეს (თუ თავისი ნებით დატოვა) მას მეჭურჭლეთ-უხუცესობა, დავით ულუსთან ყველაზე ახლოს მდგომს, მისანდოს და ერთგულს. “ჟამთააღმწერელი“ წერს: “დავით ულუმ აჩინა მხედართმთავრად სარგის ჯაყელი, კაცი მხნე და შემმართველი და მრავალჯერ გამოცდილი და სახელოვან ქმნილი წყობათა შინა, ტანით ახოვანი, ხელოვნად მბრძოლი ცხენსა ზედა, მხნე მოისარი და მისი მინდობილ იყო მეფე, ერთგულებაც დიდ აქუნდა მეფისა“ (16: 240). როგორ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ასეთ პიროვნებას ან დაატოვებინეს, ან თვითონ დატოვა თანამდებობა, ან მეფისთვის უპირველეს პირს ყველაზე მნიშვნელოვანი სამსახური არ ჰქონდა სამეფო კარზე. როგორც ირკვევა, მისთვის დავით ულუს ათაბაგობა უბოძებია. სამწუხაროდ, ეს XIV საუკუნის ანონიმს მხედველობიდან გამორჩენია. ისტორიოგრაფიაში მიღებულია, რომ ათაბაგ-ამირსპასალარი ავაგ მხარგრძელი გარდაიცვალა 1250 წელს (5: 318). ჩვენ ვფიქრობთ, ეს თარიღი უნდა გადაისინჯოს. ის უნდა გარდაცვლილიყო 1255 წლის ახლოს. ამის შემდეგ ამირსპასალარობა მიუღია ზაქარია შანშეს ძე მხარგრძელს, რომელიც, სხვათა შორის, სარგის ჯაყელის სიძე იყო. ვინ გახდა ათაბაგი, ან რისთვის ჩამოაცილეს ეს ორი ხელი ერთმანეთს? ჩვენს ისტორიოგრაფიაში გაბატონებული თვალსაზრისი ნ. ბერძენიშვილს ეკუთვნის: “ავაგის სიკვდილის შემდეგ დავით ლაშას ძემ, იგივე ულუმ არავინ დანიშნა

ათაბაგად~ (33: 103). ჩვენ ვფიქრობთ 1255-1256 წლებიდან ათაბაგი იყო სარგის ჯაყელი (შესაბამისად, ამ წლებში გახდებოდა გამრეკელ-თორელი მეჭურჭლეთ-უხუცესი). ასე იხსენიება ის იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის სვინაქსარის # 246, # 248 აღაპებში (1, 101 და 170) გარდა ამისა, სარგისი როგორც ათაბაგი, ხელს აწერს: “დაწერილს ნიკოლოზ ქართლის კათალიკოსისა არვანზეგ საბაიძისადმი“ (30: 177-179), “ქ. სარგის ათაბაგი მოწამე ვარ ამა დაწერილისა~ (იქვე: 179). ბოლო გამოცემაში საბუთი დათარიღებულია 1281-1282 წლებით. საფუძველია ის, რომ ნიკოლოზ III კათალიკოსი იყო 1282 წლამდე და ის, რომ სარგის ჯაყელი ათაბაგობას ვერ მიიღებდა 1181 წლამდე, რადგან ამ წელს გარდაიცვალა, საბუთის დამთარიღებლებისთვის ათაბაგ-ამირსპასალარი სადუნ მანკაბერდელი (არწრუნი), მაგრამ უტყუარად დადგენილია რ. კიკნაძის მიერ, რომ სადუნი და მისი მეუღლე თამარი (ულუ დავითის ასული, დემეტრე მეორის და) 1282 წლის ზაფხულის აქეთ დაილუპნენ (34: 178). ე. ი. ნიკოლოზ კათალიკოსი თუ 1282 წლამდე გადადგა, (1281 წელს) აქედან გამომდინარე ხელს ვერ მოაწერდა საბუთს 1281 წელს, ასევე სარგის ჯაყელი ვერ იქნებოდა ათაბაგი 1182 წლს, რადგან ათაბაგი მომდევნო წელსაც სადუნი იყო. ეს წიაღსვლა იმისთვის დაგვჭირდა, რომ გვენახა ამ შეუსაბამობების წყარო. ეს არის პ. ინგოროყვასეული სარგისის ათაბაგობის წლები 1281-1284 (23: 582), რაც გაზიარებულ იქნა ისტორიკოსთა მიერ (3: 641) თან ყოველგვარი მოკვლევისა და დასაბუთების გარეშე. რეალურად ამ წლებში სარგისი არ გამხდარა და არც შეიძლებოდა ყოფილიყო ათაბაგი. ამისთვის საკმარისი არგუმენტი არსებობს, თან არაერთი, მაგრამ ეს ცალკე კვლევის თემაა. ვფიქრობთ, რაც ითქვა, სრულიად საკმარისია. დროა, დასკვნის სახით ვთქვათ, რომ 1255-56 წლებში სარგის ჯაყელმა ათაბაგობა მიიღო და ამის შემდეგ მეჭურჭლეთ-უხუცესობა გადადის თორელების (გამრეკლი და კახა) ხელში. ნიკოლოზ კათალიკოსის “დაწერილი არვანზეგ საბაიძისადმი“ უნდა დათარიღდეს XIII საუკუნის 50-იანი 60-იანი წლების მიჯნით. კახა თორელის შემდეგი მეჭურჭლეთ-უხუცესი წყაროებში არ ფიქსირდება. იყო თუ არა მისი ძე გამრეკელი ამ ხელის მფლობელი, სავარაუდოდაც ვერ ვიტყვით. ჩვენს ისტორიაში უკანასკნელად მეჭურჭლეთ-უხუცესი იხსენიება თითქმის ორი საუკუნის შემდეგ XV საუკუნის შუახანებში: “ქ. თქუნ პატრონთა ნათელსა და თქვენთა შვილთა მეჭურჭლეთ-უხუცეს, ერისთავთ-ერისთავსა ზაზას და თქვენს ძმას ციცის [გ]კადრეთ ესე წიგნი და პირი მტკიცე.... მოგახსენეთ ჩვენ, ვაჩიძორისა მოძღვარმან, კანდელაკმან და ერთსულობით კრებულმან“ (35: 239-240). ეს არის XV საუკუნის ცნობილი მოღვაწე, ტაოს ერისთავი ზაზა (ზაქარია) ფანასკერტელ-ციციშვილი, ე.წ კარაბადინის ანუ სამკურნალო წიგნის ავტორი. როდის გადავიდა თორელებიდან ფანასკერტელებზე მეჭურჭლეთ-უხუცესობა, წყაროებით უცნობია. სავარაუდოდ, ეს უნდა მომხდარიყო მაშინ, როცა XIII - XIV საუკუნეთა მიჯნაზე თაყა ფანასკერტელს, ტაოს ერისთავს, ცოლად მიათხოვეს რუსუდანი, დემეტრე მეორე

თავდადებულის ასული. თუმცა, უკვე ვიცით, ზემოთნახსენებ ზაზამდე ამ ხელის მატარებელი წერილობით წყაროებში არ ფიქსირდება.

მეჭურჭლეთ-უხუცესების სია:

1. ივანე ვარდანისძე -XII ს-ის დაახლ. 10-20-იანი წლები
2. ივანე (ვარდანის ძე) კოლონკელისძე - 1178 წ-მდე?
3. ყუთლუ-არსლან (ჯაყელი) - 1178-1184/85
4. კახაბერ ვარდანისძე - 1185 წ.
5. აბულასან იობის ძე (მარუშიანი) - 1185-1187 წ.წ.
6. შოთა თორელი -1187 - დაახლ. 1200 წ-მდე.
7. შალვა თორელ-ახალციხელი 1200 წლის ახლო -1212 წ.წ.
8. ივანე ყვარყვარე ჯაყელ-ციხისჯვარელი 1212-1247 წ.წ.
9. ივანე (მამუჩა) ჯაყელ-ციხისჯვარელი 1247-დაახლ. 1250 წ.წ.
10. სარგის (პაპა) ჯაყელ-ციხისჯვარელი დაახლ. 1250 -1255/56 წ.წ.
11. გამრეკელ-თორელი
12. კახა თორელი } 1255/56-1270-იანი წ.წ.
13. ზაზა ფანასკერტელი XV ს-ის შუა წლები.

ზემოთ თქმულიდან გამომდის მეჭურჭლეთ-უხუცესთა ქრონოლოგიაში აბულასანიდან 1187 წ. შალვა თორელამდე -1200 წლის ახლოს ღია ადგილი გვრჩება, როგორც ვნახეთ, სხვადასხვა მკვლევართა (ს. კაკაბაძე, პ. ინგოროყვა, ლ. მუსხელიშვილი, შ. მესხია, ნ. შოშიაშვილი...) მიერ დასახელებული პირებიდან (ასათ და გრიგოლ გრიგოლისძეები, ოვსიყმა, შალვა თორელ-ახალციხელი, ივანე ყვარყვარე ჯაყელ-ციხისჯვარელი) ვერც ერთი ვერ იქნებოდა ზემოთ ნახსენებ წლებში მეჭურჭლეთ-უხუცესი. ეს ადგილი შოთათი შეავსო გ. ოთხმეზურმა. მას უბრალოდ მოჰყავს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპები № 71 ტიშენდორფისეული და № 317 სვინაქსარის ნუსხისა, სადაც აღნიშნულია: “....აღაპი შოთაძსა მეჭურჭლეთ-უხუცესაჲ“... (1: 75 და 108). მეჭურჭლეთ-უხუცესების ჩამონათვალში კი ასე აღნიშნავს: შოთა, შალვა თორელ-ახალციხელი. 1188-1202/1203 (6: 59) და მართლაც ეს შოთა ერთადერთია, რომელიც მეჭურჭლეთ-

უხუცესად იხსენიება და რომელსაც მკვლევარებმა სხვადასხვა ქრონოლოგიური ჩარჩო და გვარი - წარმომავლობა მოუძებნეს. თან წინასწარ შედგენილი სქემის მიხედვით ზოგიერთმა შეთხზა ირეალური შოთას (მექურჭლეთ-უხუცესის) ისტორია, ზოგმა გააკეთა არარეალური დასკვნა. ნაწილმა საერთოდ ამოიღო დაუსაბუთებლად მექურჭლეთ-უხუცესთა სიიდან. ჩვენ ვფიქრობთ, ღიად დარჩენილ ადგილას შოთაზე უფრო რეალური პირი არ არსებობს. ყოველგვარი საგვარეულო კუთვნილების, წარმომავლობის... გარეშე, თუმცა, ამ მექურჭლეთ-უხუცეს შოთას დაუკავშირეს, ვინც ცნობილია ამ სახელით და XII ს-ის II ნახევარსა და XIII ს-ის I ნახევარს შორის ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა და ეს მას შემდეგ, რაც “ვეფხისტყაოსნის” ავტორის “რუსთველის” სახელად დიდი ხნის დამკვიდრებული იყო შოთა. ისე კი უნდა ითქვას, ვისთანაც კი დააკავშირეს - ალაპების “მექურჭლეთ-უხუცესი” ან რეალურობისაგან შორსაა, ან რაღაც საფუძველი გააჩნია, მაგრამ არც თუ ისე მყარი. როგორც ვიცით, შოთა კი იყო მექურჭლეთ-უხუცესი, მაგრამ არ ვიცით, რა იგულისხმება მის ქვეშ, მეფის მოხელე-სავაზიროს წევრი თუ სხვა. დაზუსტებით ვერ ვიტყვით, თუმცა, დაწერილში “მიქაელ ქართლის კათალიკოზისა ვაჩე გურამაისძისადმი” კათალიკოსი ბრძანებს: “... მოგეცით სამამულოდ შენ, ვაჩე გურამაისძესა ჩუენსა მსახურთუხუცესსა, შვილთა და მომავალთა შენთა” (30: 114-115). ჩანს, ეს ვაჩე საკათალიკოსოს მსახურთუხუცესია, თუმცა, სხვა მსგავსი შემთხვევა არ გვხვდება. ჩვენ მაინც გამომდინარე იქიდან, რომ ალაპთა წიგნებში ნახსენებ “ხელიან” პირებში ყველა სამეფო კარის ხელის მქონებელია (მანდატურთუხუცესი ბექა ჯაყელი, მანდატურთ-უხუცესი ბემქენ ვარდანისძე, ათაბაგი ზაქარია მხარგრძელი, მსახურთუხუცესი არიშიან ვარდანისძე, ათაბაგი სარგის ჯაყელი, მანდატურთ-უხუცესი ცოტნე დადიანი...), ვფიქრობთ, მეტ მტკიცებულებას მოითხოვს საპირისპირო თვალსაზრისი.

რაც შეეხება “შოთა მექურჭლეთ-უხუცესს”, ვფიქრობთ, ის სამეფოს ვაზირია. ჩვენ ამ შემთხვევაში ვერ ვისაუბრებთ ამ შოთას და “ვეფხისტყაოსნის” ავტორად მიჩნეულის იგივეობაზე, არამედ შევეცდებით “მექურჭლეთ-უხუცეს შოთას” ვინაობას რეალური საფუძველი მოვუძებნოთ. მის მოსახელეთა შორის ჩვენთვის ყველაზე საინტერესოა აძიკვის წარწერის შოთა - “ქრისტე, ადიდე შოთაჲ და გამრეკელ და ბემქენ და ვარაზბაკურ, ამინ” (36: 280). ქართულ ისტორიოგრაფიაში: 1. უტყუარად დამტკიცებულია, რომ წარწერაში ნახსენები პირები თორელთა საგვარეულოს წარმომადგენლები არიან (37: 31-32. 40 და 29: 23-24). რაც შეეხება წარწერის დათარიღებას, გარკვეული პალეოგრაფიული ანალიზის შემდეგ ნ. შოშიაშვილი წერს: “ამრიგად, აძიკვის წარწერები პალეოგრაფიულად, ჩემი აზრით, უნდა დათარიღდეს XI-XII საუკუნით, მაგრამ XI ს-ში ძალიან მცირე რჩება ისეთი ქრონოლოგიური მონაკვეთი, როცა შესაძლებელია ქვემო ქართლის გამგებლად თორელების წარმოდგენა: ამ საუკუნის დიდი ნაწილი XI ს-ის ბოლომდე, ქვემო ქართლი კლდეკარის ერისთავთა ხელშია, მაგრამ ისინი დავით აღმაშენებლამდე ორჯერ განდევნეს

თითქოს აქედან (ბაგრატ III-ისა და ბაგრატ IV-ის დროს). მაგრამ ამ დროისთვის აქ, ეპიგრაფიკული მასალის მიხედვით, რამდენიმე გამგებელი ჩანს (ზვიად მარუშიანი, მირიან, თარხუნის ძე, ვახტანგ ერისთავი). ასე, რომ თორელთა გამგებლობა ქვემო ქართლში XII ს-ის I ნახევარში უფროა საგულვებელი. ამრიგად, შინაარსისა და პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით აძიკვის ბარელიეფი XII ს-ის I ნახევრით უნდა დათარიღდეს (29: 25-26). ამ შემთხვევაში შეიძლება ითქვას:

1. პალეოგრაფიულ დათარიღებას ჩვენც ვეთანხმებით, XI-XII სს.

2. მართლაც ძალიან მცირეა ქრონოლოგიური მონაკვეთი, სადაც ძნელია ქვემო ქართლის გამგებლად თორელთა წარმოდგენა XI ს-ში, თუმცა წარწერის ტექსტიდანაც ძნელია ისინი მაინცდამაინც ქვემო ქართლის მმართველებად იგულისხმებოდნენ, თან ამავე ეკლესიის მეორე წარწერიდან - "ქ. სახელითა ღმრთისათა მე, ვარაზბაკურ შევწირე მიწა თავნარული აძიკურის ეკლესიასა, სალოცავად სულისა ჩვენისა"... (36: 280). აქ მისი თუ მათი მოხსენება შესაძლოა მხოლოდ ამ მხარეში სამამულო მფლობელობას გულისხმობდეს და პირველი წარწერის "მართველობასა~, რომელიც თან აღდგენილია, მხოლოდ ამაზე მიგვანიშნებდეს; 2. სრულებით არ არის სავალდებულო "მმართველობაში" მაინცდამაინც ქვემო ქართლი ვიგულისხმოთ, მსგავსი მაგალითი არაერთი გვხვდება იმჟამინდელ საქართველოში.

3. მხოლოდ იმიტომ, რომ ქვემო ქართლის (გომარეთი) წარწერაში იხსენიება, საეკვია ზვიად მარუშიანის მმართველობა ამ მხარეში, X-XI საუკუნეთა მიჯნაზე.

4. არც XII ს-შია ქვემო ქართლში ხელისუფალთა ნაკლებობა, თევდორე (XII ს-ის I ნახევარი), ვახტანგი (XII საუკუნის შუაწლები), აფრიდონი 1185 წლამდე (14: 183).

5. არც შინაარსით და არც პალეოგრაფიული ნიშნებით, მაინცდამაინც XII ს-ის I ნახევრით დავათარიღოთ წარწერა ამის საფუძველი არ გვაქვს. ნ. შოშიაშვილს ეს კატეგორიულობა დასჭირდა თორელთა გენეალოგიის მისთვის განსაზღვრული სქემის სამტკიცებლად. (XII ს-მდე თორელის გვარად მიჩნევა, როგორც ნ. შოშიაშვილი ფიქრობს, უმართებულოდ გვეჩვენება. ვფიქრობთ, ისინი X- XI სს-ში გამრეკელის გვარქვეშ იგულისხმებიან). ესაა 1152 წლის კახა ეე-ის და დიდი გამრეკელის მამიშვილობა, თან ამ უკანასკნელის პირმშობა დაამტკიცოს. ამისთვის მას მოჰყავს ზემოთ ნახსენები საორბისის წარწერა [თემის ხეობა] – "ქ. წმ. გიორგი, შეიწყალე ერისთავთ ერისთავი კახა და შვილნი მათნი და დაიცევ სოფელი მიწაი მათი, მოსავი შენი და მაშენებელი ტაძრისა შენისა, ქრონიკონი იყო ტმზ (29: 26) – 1152 წ. აქვე უნდა აღინიშნოს ისტორიანსა და აზმაშვილს 1163 წლის ამბებთან დაკავშირებით: "მას ჟამსა შინა ანისსა განამტკიცებდა თორელი დიდი და სახელგანთქმული მოლაშქრე" (16:13) ნ. შოშიაშვილს ის კახა I ჰგონია

არა გამრეკელ I დიდი (მისი ძე), როგორც მანამდე იყო მიჩნეული (29: 26-28 და 37: 33). ქართულ და არა მარტო ქართულ წყაროებში, როგორც “სახელგანთქმული მოლაშქრე“ გამრეკელი ჩანს, ამას მისი ამირსპასალარობა და უწინ ამირახორობა ამტკიცებს, რასაც ვერ ვიტყვით კახაზე, თუ ამას ხელს უშლის გამრეკელის ასაკი 1163 წლისთვის, როგორც ფიქრობს ნ. შოშიაშვილი, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ 1190-1191 წლებში მიიღვა საკმაოდ მხცოვანი, 26-27 წლის წინ დაახლ. 30 წლის მაინც უნდა ყოფილიყო, ამ წლოვანების კაცისათვის მსგავსი დახასიათება სრულიად შესაძლებელია (“სახელგანთქმული და დიდი”). ეს კარგად ჩანს, თუნდაც, სტეფანოზ ორბელიანის ცნობიდან, რომელიც თვითონ ნ. შოშიაშვილს მოჰყავს: “... ჯავახელნი კახა და მისი შვილები და დიდი გამრეკელი“ (29: 27 და 38: 45). ის სწორია, რომ “დიდი გამრეკელი” კახა I-ის შვილი ჰგონია (29: 27), მაგრამ სტეფანოზის ცნობიდანაც კარგად ჩანს, რომ “დიდი” გამრეკელის ეპითეტია, რაც მას ლაშქრობებში და ბრძოლებში უნდა დაემსახურებინა. რაც შეეხება კახა I-ს, ის სულ ორჯერ იხსენიება, ორჯერვე შვილებთან ერთად: 1. “შვილნი მათნი” საორბისის 1152 წლის წარწერა. 2. “მისი შვილები (და) დიდი გამრეკელი” - სტეფანოზ ორბელიანის ამ ცნობიდან კახა I-ის მინიმუმ კიდევ ორი ვაჟი იგულისხმება და არა მხოლოდ ერთი და ისიც უსახელო (19: 18-19). გამრეკელის ეს ცნობადობა და კარიერული წარმატება განპირობებული იყო არა პირმშოობით, არამედ მისი პიროვნული თვისებებით, განსაკუთრებით, სამხედრო საქმეში მიღწეული წარმატებით (ამირახორი, ამირსპასალარი). ნ. შოშიაშვილი თითქოს გაურბის კახა I-ის სხვა შვილებზე საუბარს, ამიტომ, ვფიქრობთ, მისი გენეალოგიური ტაბულა არასრულია, სადაც ის ძირითად შტოს კახა-გამრეკელებისას არქმევს, რაც, რასაკვირველია, კითხვებს აჩენს. განსაკუთრებით ის, რომ დაუდგენელი რჩება ყველაზე სახელგანთქმული თორელების, ძმების შალვა და ივანე ახალციხელების მამისშვილობა. ნ. შოშიაშვილს გამრეკელის შვილებთან (მას რომ შვილები ჰყავდა ჩანს “ისტორიანისა და აზმანის” ცნობიდან: “ამას შინა მიიღვა გამრეკელი ამირსპასალარი და თმოგვისგან კიდევ არა დააკლეს შვილთა მისთა”) (16: 28) დაკავშირებით მოჰყავს ახალქალაქის წარწერა: “აღვაშენე ესე წმიდაი [ეკლესია მეფობასა თამარი] სსა და ამირსპა[სალარისა, დიდისა] გამრეკელისა ძეთა [კახას....და ლიპ]არიტის პატრონობასა შინა....“ (29 :32) წარწერიდან ჩანს, დიდი გამრეკელის შვილები არიან კახა და ლიპარიტი. პირველი იხსენიება ჰამამლუს წარწერაში: “ადიდენ ღმერთმან მეფეთა-მეფე თამარი, ერისთავი კახა“ (37: 27-29). წარწერის მიხედვით, მართალია, კახა ერისთავის (სხვათა შორის, ვერ გამოვრიცხავთ ის კახა I რომ იყოს, რომელიც 1177 წელს პოლიტიკურად აქტიურია და შესაძლოა, 1184 ან 1185 წლებში ე. ი. თამარის მეფობის დასაწყისში ისევ ცოცხალი იყოს), მაინც ვფიქრობთ, ეს კახა დიდი გამრეკელის ძეა (როგორც მიღებულია), თან მხოლოდ და მხოლოდ ერისთავი და არა ერისთავთ ერისთავი, როგორც საორბისის წარწერაში იხსენიება კახა I. ჰამამლუს წარწერის კახა II უფრო იმ ქვეყნის ერისთავი უნდა იყოს, სადაც ეს წარწერა აღმოჩნდა. ამასთან

დაკავშირებით საინტერესოა განვიხილოთ გამრეკელ დიდისა და კახა მეორის ერისთავობის საკითხი. მ. ბახტაძე წერს: ის, რომ გამრეკელ დიდი წყაროებში არ მოიხსენიება ერისთავთ ერისთავობით, ეს შეიძლება აიხსნას იმით, რომ გამრეკელი მოიხსენიება უფრო მაღალი თანამდებობებით. იმის გათვალისწინებით, რომ XI- XIII საუკუნეების მანძილზე ახალქალაქის ერისთავობა თორელების ხელშია, სავსებით შესაძლებელია თავისი ცხოვრების გარკვეულ ეტაპზე გამრეკელი ყოფილიყო ახალქალაქის ერისთავიც. მას შემდეგ, რაც გამრეკელი გახდა ამირსპასალი, მან შეიძლება ერისთავობა თავის ძეს კახას დაუთმო (კახა II -ა.თ.). თუმცა, გამორიცხული არ არის, რომ გამრეკელი ითავსებდა ორ “ხელს“ (14: 257-258). ჩვენს თვალსაზრისზე კახა II-ის ერისთავობის შესახებ ზემოთ აღვნიშნეთ. რაც შეეხება გამრეკელს, მის ერისთავობაზე მ. ბახტაძე ნ. შოშიაშვილის ნაშრომიდან გამომდინარე მსჯელობს. ე. ი. კახა - გამრეკელები მთავარი შტოს წარმომადგენლები ჰგონია, ამიტომ ცდილობს დაგვიმტკიცოს გამრეკელ I-ისა და კახა II-ის ჯვავახეთის (ახალქალაქის) ერისთავობა და პირიქით, ცდილობს უარყოს შალვას ამ თანამდებობაზე ყოფნა, რომელიც კიმოთისმანის წარწერაში ასე იხსენიება -”ქ[რისტ]ე ად[იდ]ენ [სუ] ლ [ი] შ[ა]ლ[ვ]ა ე[რ]ისთავთ ერისთავისაი“ (36: 232-234). მ. ბახტაძე აგრძელებს: კახას ერისთავობის შემდეგ ერისთავად მოიხსენიება შალვა“. ის ზემოთმოყვანილ წარწერას იმოწმებს და წერს; “ყველაზე უფრო რეალურია მივიჩნიოთ შალვა ახალქალაქის ერისთავად. მართალია, მას გარკვეულწილად ეწინააღმდეგება ის ფაქტი, რომ XI-XII საუკუნეებში ერისთავები თორელები არიან.... შალვას ახალქალაქის ერისთავობა დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ვივარაუდებთ კახა მეორის გარდაცვალების შემდეგ ერისთავი გახდა არა მისი ძე გამრეკელი (რომელიც იყო დუმნისთავი, მეჭურჭლეთ-უხუცესი, მაგრამ არსად არ იხსენიება ერისთავად), რომელიც შეიძლება მცირეწლოვანი იყო. ასეთ შემთხვევაში შალვა ერისთავობას შეინარჩუნებდა 1226 წლამდე (ე. ი. გარდაცვალებამდე ა.თ.), მხოლოდ ამის შემდეგ დაბრუნდებოდა ახალქალაქის ერისთავობა თორელთა ძირითადი შტოს ხელში და ერისთავი გახდებოდა გამრეკელი, თუმცა, შესაძლებელია, შალვა იყო რომელიმე სხვა მხარის ერისთავი“ (14: 258-259). მთელი ეს ვრცელი ციტირება იმისთვის დაგვჭირდა, რომ გვეჩვენებინა სირთულისა და არაერთი სუსტად დასაბუთებული თუ დაუსაბუთებელ თვალსაზრისთა მიზეზი. სანამ ამაზე გადავალთ, მოვუხმოთ ისევ მ. ბახტაძეს: “აღვნიშნავთ, რომ გამრეკელი პირველად ჩვენ ვთვლით აძიკვის წარწერაში მოხსენიებულ გამრეკელს, რომელიც თარიღდება XII საუკუნის I ნახევრით (ნ. შოშიაშვილი -ა.თ.) მოხსენიებულნი არიან თორელები: შოთა, გამრეკელი, ბეშქენი და ვარაზ ბაკური (ნ. ბერძენიშვილი - ა.თ.), მაგრამ უცნობია, იყვნენ თუ არა ამ დროს თორელები ერისთავები, ხოლო თუ იყვნენ, მაშინ გაურკვეველია, თუ რომელი მათგანი ფლობდა ერისთავობას“ (14: 258) თუ რიგის მიხედვით ვიმსჯელებთ, უფროსი უცილობლად შოთა უნდა იყოს, მაშინ რატომ არის მთავარ შტოდ მიჩნეული გამრეკელის შთამომავლობა. უფროსი ძმის სახელი შოთა გვიჩენს თვალსაზრისს, იმ თორელებში,

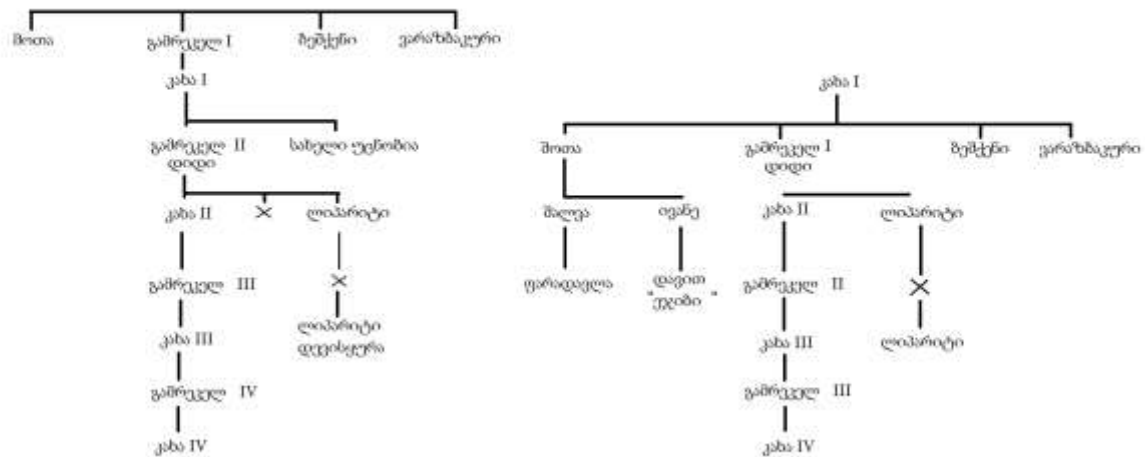
რომელსაც მთავარ შტოდ მიიჩნევს ჩვენი ისტორიოგრაფია, ჯერ არ არის წესად დამკვიდრებული კახა-გამრეკელის მონაცველობა, რაც მრავლისმეტყველია და როგორც ვნახავთ, ქვემოთ ჩვენს მოსაზრებას გაამყარებს.

ახლა დროა ჩამოვყალიბოთ ჩვენი თვალსაზრისი: 1. არ ვიცი, როდის გახდა თორელი გვარ-სახელი. X-XI საუკუნეებში მათი წინაპრები გამრეკელები იყვნენ 2. თუნდაც აძიკვის წარწერის ნ. შოშიაშვილისეული დათარიღება უტყუარად დასაბუთებული იყოს, ზემოთ ნახსენებ მკვლევარებს კითხვა მაინც ხომ უნდა გასჩენოდათ, რატომ იწყება “მთავარი შტო” გამრეკელით და არა შოთათი? თქვამთ, ის უძეოდ დარჩა, რაც წყაროებით არ დასტურდება. ამაზე საერთოდ რატომ დუმს ნ. შოშიაშვილი? 3. რატომ საუბრობს ის კახა პირველის ორ შვილზე, როცა სტეფანოზ ორბელიანის ცნობიდან კარგად ჩანს, რომ ისინი ორზე მეტნი არიან? ან რატომ არ ცდილობს მისი სახელის გარკვევას ის, როგორც სხვა შემთხვევაში? 4. და ბოლოს, ბევრი რამ გასაგები გახდება და გაიმართება, თუ აძიკვის წარწერის პირებს კახა I-ის ძეებად ჩავთვლით.

I. ნ. შოშიაშვილის გენეალოგიური ტაბულა

II. ჩვენი გენეალოგიური ტაბულა

თორელები XII-XIII სს.

მეორე ტაბულიდან კარგად ჩანს: 1. მთავარ შტოს განეკუთვნება არა გამრეკელ I-ის შთამომავლობა, არამედ მისი უფროსი ძმის, შოთასი. 2. ეს შოთა უნდა იყოს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის აღაპების შოთა, მეჭურჭლეთ-უხუცესი აბულასანსა და შალვა თორელ-ახალციხელს შორის. 3. სავარაუდოდ, ამ შოთას მემკვიდრეები უნდა იყვნენ სახელგანთქმული შალვა და ივანე ახალციხელები. ეს რომ ასე მიეჩნია, მაშინ ნ. შოშიაშვილი ასეთ დასკვნას არ გააკეთებდა მათზე -შალვა და ივანე ახალციხელები, როგორც ჩანს, თორელებიდან ადრე გამოყოფილი ახალციხის მფლობელთა ცალკე შტოს წარმომადგენლები იყვნენ~ (29: 32: 32-45). ეს რომ ასე არ არის, კარგად ჩანს XIII - XIV საუკუნეების ქართველ ისტორიკოსთა ცნობებიდან, სადაც ძმები ხან თორელებად იხსენიებიან, ხან თორელ-ახალციხელებად, ხან ახალციხელებად: “ახალციხელი შალვა და ივანე და სხვანი თორელნი“ (16: 76), ხოლო მათი შთამომავლები მხოლოდ ახალციხელებად (“ჟამთააღმწერელი“). ძმები თვითონ თუ არა, მათი მამა მაინც იყო, ვინც პირველად იწოდა ახალციხელად, ან მიიღო ახალციხე. რაც შეეხება გამრეკელ I დიდის და მის შთამომავალთა მთავარ შტოდ მიჩნევას, ორი პასუხი აქვს: 1. თვით გამრეკელის პიროვნების გამორჩეულობა და დამსახურება: “დიდი და სახელგანთქმული მოლაშქრე,“ რასაც იმ პერიოდის საზოგადოებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა. 2. ის, რომ თორელ-ახალციხელთა შტო XIII საუკუნის შუაწლებში დაემხო, ხოლო გამრეკელ-კახას შტო საუკუნეების განმავლობაში აგრძელებდა აქტიურ ცხოვრებასა და მოღვაწეობას, განსაკუთრებით, XIII-XIVსაუკუნეებში.

ამრიგად, აბულასან იოხისძის შემდეგ 1187 წლიდან მეჭურჭლეთ-უხუცესი უნდა იყოს ადიკვის წარწერის შოთა (თორელი) აღაპების მეჭურჭლეთ-უხუცესი, რომელიც იმთავითვე თუ არა, რამდენიმე

საუკუნის შემდეგ დაუკავშირეს იმ შოთას (ამის დამხატვას შოთას შეუნდოს ღმერთმა), რომელსაც დაუხატავს ის ფრესკა ღრმად მოხუცი დიდებულისა, რომელსაც აწერია “რუსთველი”.

ლიტერატურა

1. ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962.
2. ხელმწიფის კარის გარიგება, თბ., 1993.
3. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1973.
4. ი. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წ. I, (თზულებანი თორმეტ ტომად, ტ., VI, თბ., 1982
5. შ. მესხია, საშინაო პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობა XII ს-ის საქართველოში, თბ., 1979.
6. გ. ოთხმეური, XII-XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1981.
7. ჯ. სტეფნაძე, საქართველო XII საუკუნესა და XIII საუკუნის პირველ მეოთხედში, თბ., 1885.
8. ილ. ანთელავა, საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XII სს, თბ., 1983.
9. ი. ანთელავა, XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბ., 1980.
10. მ. ახალაშვილი, X-XV სს წარწერები სვანეთის ჭედური ხელოვნების ძეგლებზე, თბ., 1987.
11. ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, ენ, 2, თბ., 1991.
12. ი. სურგულაძე, ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან, ტ. III, თბ., 1965.
13. ს. მარგიანი, სვანეთის საერისთაოს ისტორიისათვის, კრებ., “გულანი“, თბ., 1989.
14. მ. ბახტაძე, ერისთავობის ინსტიტუტი საქართველოში, თბ., 2003.
15. ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

16. ქართლის ცხოვრება, II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ.1959.
17. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, VII, თბ., 1974.
18. ქ. ჩხატარაიშვილი, აბულასან იოზის ძის წარწერა წებელდიდან და მისი ისტორიული მნიშვნელობა, საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, VII, 1980.
19. ვ. ბერიძე, თბილისის ლურჯი მონასტერი, კრებული “ქართული ხელოვნება“, II, 1948.
20. ა. თორდია, ისევ ლაშა-გიორგის ხელის (გუნია-ყალას წაწერის) შესახებ (ხელნაწერი).
21. ქართლის ცხოვრება, I, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ. 1955.
22. ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს) თბ., 1956.
23. პ. ინგოროყვა, რუსთაველიანას ეპილოგი, თხზულებათა ტ I, თბ., 1963.
24. მ. ლორთქიფანიძე, რამდენიმე შენიშვნა პ. ინგოროყვას “რუსთაველიანას“ და “რუსთაველიანას“ ეპილოგის გამო, “მაცნე“, 1964, №6.
25. ნ. შოშიაშვილი, XII-XIV სს, საქართველოს სახელმწიფო სამართლის ისტორიასა და რუსთაველოლოგიის ზოგიერთი საკითხი, ჟ. “ცისკარი“, 1965, №9.
26. ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბ., 1941.
27. ს. კაკაბაძე, “ვეფხისტყაოსნის“ წინასიტყვაობა, შოთა რუსთაველი, “ვეფხისტყაოსანი“, ს. კაკაბაძის რედაქციით, თბ., 1927.
28. ს. კაკაბაძე, შოთა რუსთაველი და მისი ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1966.
29. ნ. შოშიაშვილი, თორელთა ფეოდალური სახლის ისტორია და შოთა რუსთაველი, კრებული, შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, 1966.
30. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, X-XIII სს, თბ., 1984.
31. ილ. ანთელავა, შენიშვნები “ქართლის ცხოვრების“ ტექსტისთვის, ქართული წყაროთმცოდნეობა, VII, თბ., 1987.

32. ნ. შოშიაშვილი, XIII ს. საქართველოს ისტორიული ქრონოლოგიის საკითხისთვის, სმმ, XVIII- წ. 1954.
33. ნ. ბერძენიშვილი, ეპიზოდი ფეოდალურ საგვარეულოთა სამამულო ბრძოლიდან XIII საუკუნის საქართველოში, საქართველოს ისტორიის საკითხები, III, თბ., 1966.
34. რ. კიკნაძე, საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობის საკითხები, I, თბ., 1982
35. ქართული ისტორიული წყაროების კორპუსი, I, XIV-XV სს.თბ., 2003.
36. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1964.
37. ლ. მუსხელიშვილი, თორელთა გენეალოგიის გარკვევის ცდა, ჰამამლუს XIII-ის წარწერასთან დაკავშირებით, სმმ, X-B1940.
38. სტეფანოს ორბელიანის “ცხოვრება ორბელიანთა“-ს ძველი ქართული თარგმანები, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებელი დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა, თბ., 1978.

Avtandil Tordia

/Shota Meskhia state University of Zugdidi/

Chronological line of royal-treasurer and question of Shota-royal treasurer's personality

Resume:

According to the researches important changes were made in the chronology of royal treasurers in the XII-XIII centuries, patrimonial possessions and the origins and personalities of the owners of unknown mandates mentioned in the sources as unknown or debatable until now were ascertained , among them:1. We made some changes in the Genealogical Table of the feudal surname “Toreli”, we could find out that the surname “Toreli” was formed in the XII century, but in the X-XI centuries the surname “Toreli” was meant under the Gamrekeli's patrimonial 2. We were also able to prove that Shota, Gamrekeli, Beshkeni and Varazbakuri of Adzikvi inscription are son's of Kakha the I and they are neither the figures of XII centuries first half nor representatives of previous generation of Javakheti chief lord.3. Hence we identified Shota Toreli(the son of Javakheti chief lord) with Shota a royal treasurer-Aghapi(Church funeral prayer) of Jerusalem Monastery of Cross and we believed that on this post he was a deputy of Abusalan the son of Iobi 4. We decided that famous brothers Shalva and Ivane Akhaltsikhel-Toreli were this Shota's inheritors 5. We could also

learn the identity of Mamurcha royal-treasurer and his role and place in the genealogical table, it was not known until now. We made some corrections in the order of successions in the XIII-XIV centuries, from the Torelis surname the honour of royal-treasurer was passed to Fanaskerteli-chief lord of Tao. The last bearer of this name was Zaza Fanaskerteli-Tsitsishvili, he was the author of a medical book "Karabadini".